

рекомендаційному характері професійного відбору. Запропоновані проекти анкет для визначення мотивів та прагнень учнів випускних класів щодо вибору професій [4].

Аналізуючи звіти поради й статті з даної проблеми, бачимо, що розвиток професійної орієнтації та її методичне забезпечення відповідали потребам часу. Але разом з тим професійна орієнтація була відірвана від трудової підготовки через слабкий розвиток останньої.

Варто відзначити, що професійна орієнтація стала сприятливим чинником при зближенні школи та родини, на що звертали увагу С.Сірополко, Д.Коринець, П.Кривоносюк та ін. Так, аналізуючи потреби співпраці школи і родини в освітній справі, С.Сірополко звертається до досвіду зближення школи та родини через консультативні "бюра", що допомагали визначити здібності дитини до того чи іншого фаху. Наводить факти про те, що "практична" Америка випередила Європу тим, що вже з початку XX століття почала організовувати такі "бюра", де досліджувалися здібності дітей за допомогою тестів і психотехнічних досліджень. В Англії у 1910 році встановлено законом подавати батькам поради щодо вибору дитиною школи [8, 3–5].

Вплив на формування досвіду профорієнтаційної роботи мали наші співвітчизники, які з певних причин перебували у еміграції. Так, на 2-му Українському науковому з'їзді (1932р.) був зачитаний реферат асистента Психологічного інституту Масарикової Академії в Празі О.Іваніва на тему "До питання прогностичної вартості психологічних іспитів", де автор з власного досвіду роботи у європейському аспекті подав основи психотехніки [7, 238].

Вищевказані факти дають право зазначити, що у даний період професійна орієнтація на західноукраїнських землях набула ознак системності. Вивчення світового досвіду, розробка та впровадження науково-методичних розробок, тиражування науково-методичної літератури вказує на високе методичне забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базик М. Народна школа і вибір звання // Шлях виховання й навчання. — 1930 — Ч.2. — С.52–55.
2. Безушко В. Як досліджувати діти // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Ч.4. — С.234–238.
3. Білинський Р. Достроєння школи до потреб нашого господарського життя // Шлях виховання й навчання. — 1935. — Ч.4. — С.230–240.
4. Назарчук О. Вибір фаху. — Львів, 1939. — 78 с.
5. Омельченко М. Вибір фаху. — Прага, 1925. — 38 с.
6. Рідна школа в 1933–1934 рр. // Рідна школа. — 1934. — Ч.23–24. — С.333–371.
7. Сірополко С. Педагогіка на 2-му Українському науковому з'їзді в Празі // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Ч.4. — С.238.
8. Стан і діяльність Рідної Школи 1936–1937. — Львів, 1938. — С.110.
9. Ющшин І. Новий культурно-суспільний почин // Шлях виховання й навчання. — 1932. — Ч.4. — С.240.

Степан ДЕМ'ЯНЧУК

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У 40–50-х рр. XX СТ.

Серед об'єктивних факторів, що визначали специфіку трудової підготовки учнів у даний період відзначимо, насамперед, особливості демографічної ситуації.

Значне скорочення кількості працездатного населення після 1945 року обумовило особливості системи трудової підготовки молоді: "чисельність і динаміка трудових ресурсів справляють певний вплив на характер розвитку виробництва та економіки загалом (інтенсивний чи екстенсивний тип розвитку). Скорочення приросту трудових ресурсів обмежує можливості екстенсивного розвитку виробництва й збільшує залежність економічного зростання від підвищення продуктивної праці" [6, 13].

Зміни в системі трудової підготовки учнів були викликані і величезними втратами матеріальних ресурсів під час військових дій. Німецько-фашистські загарбники "зруйнували і спалили 714 міст і робітничих містечок, більше 28 тис. сіл, спалили і зруйнували більше 2 млн. будівель, більше 540 тис. надвірних будівель, залишили без притулку біля 10 млн. чоловік, зруйнували 16 150 промислових підприємств, 18 тис. лікувальних закладів, 32 930 шкіл, технікумів, вищих учбових закладів та науково-дослідних інститутів, 192 тис. бібліотек.

Зруйнували і розграбували 27 910 колгоспів, 872 радгоспи і 1,3 тис. машино–тракторних станцій, завдали майнових збитків громадянам і народному господарству УРСР на суму 285 млрд. крб. в державних цінах 1941 р." [3, 701].

За таких умов створення повноцінної системи трудової підготовки учнів було неможливим.

Четвертий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР і прийнятий Верховною Радою УРСР закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства передбачали значне зростання рівня промислового виробництва і продуктивності праці. Ця мета була досягнута, але з допомогою своєрідних методів. Понад 70% робітників промислових підприємств України досягли норм виробітку, здебільшого, ручною працею. Відсутність належної техніки безпеки часто призводила до значного травматизму. Під час відбудови і спорудження нових об'єктів майже не бралися до уваги екологічні аспекти. Ігнорування світового досвіду, ідеологічні амбіції завдавали великої шкоди в царині науково–технічного і соціального прогресу. На відбудові окремих об'єктів на початку четвертої п'ятирічки використовувалась примусова праця певної частини військовополонених.

Очевидно, що такі заходи могли лише тимчасово поліпшувати ситуацію і не забезпечували постійного розвитку економіки країни.

Крім негативних наслідків війни на розвиток системи народної освіти, в тому числі і на трудову підготовку учнів, впливали інші політичні, соціально–економічні фактори: колективізація, помилкова ідея "агроміст", голод 1946 року, грошова реформа 1947 року, репресії тоталітарного режиму та ін.

Найбільш негативний вплив на ефективність функціонування освітньої системи мав голод другої половини 40–х років. За даними сучасних дослідників, "на травень 1947 року було зареєстровано понад 900 тис. хворих на дистрофію, батьки залишали своїх дітей, оскільки були не в змозі їх нагодувати, мали місце випадки канібалізму (в січні–червні 1947 року в Україні зареєстрували 130 випадків людоїдства, 189 — трупоїдства). Загалом у 16–ти східних, а також в Ізмаїльській і Чернівецькій областях у 1946 році померло 282 тис. чоловік, у 1947 році — понад 520 тис. чоловік" [2, 328].

Для розуміння суті освітньої політики на початку 50–х років потрібно мати на увазі, що наслідки голоду 1946 року продовжували впливати на життя громадян. Про це свідчать певні красномовні факти. Так, Рада Міністрів України і ЦК КП(б)У були змушені звернутися з листом до Й.Сталіна з проханням збільшити кількість муки, цукру, масла, крупи для продажу населенню. Наприклад, зверталась увага, що з виділених на IV квартал 1951 року 40 800 тонн цукру 22 614 тонн спрямовані на потреби Донбасу, дитячих лікувальних закладів і системи громадського харчування. Для торгівлі в містах і промислових центрах 23–ох областей залишилося 18 186 тонн цукру. Відзначалося, що в 1938–1940 рр. республіка одержувала 650–700 тис. тонн муки на квартал, а на IV квартал 1951 року — лише 465 тис. тонн. Цікаво, що Україна здала державі хліба і цукру більше, як у довоєнні роки [8, 303].

Не зважаючи на вказані проблеми, одним із позитивних зрушень післявоєнних років стала індустріалізація країни. Переваги промислового розвитку особливо яскраво проявилися в західних областях України. Як стверджують історики, "розширилися старі виробництва, такі як видобуток нафти, створювався ряд нових галузей промисловості, включаючи виробництво автомобілів, автобусів, радіоапаратури та ін. Завдяки тому, що західно–українські підприємства були щойно збудованими та обладнаними устаткуванням, вивезеним з Німеччини, вони були одними з найсучасніших в СРСР. До 1951 року промислове виробництво на Західній Україні підскочило на 230% вище рівня 1945 року і складало 10% промислового виробництва республіки порівняно з менш ніж 3% у 1940 році. Наприкінці 40–х — початку 50–х років у Західній Україні щороку навчалось 20–30 тис. нових робітників. У Львові число промислових робітників зросло з 43 тис. у 1945 р. до 148 тис. у 1958 р. З'явився також новий тут прошарок українських інженерів і техніків" [7, 427].

Якщо врахувати ще й швидкий розвиток системи народної освіти, то стає очевидним висновок про створення передумов для появи повноцінної системи трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл.

Особливо потрібно виділити проблему трудової підготовки дітей в умовах дитячих будинків. До речі, це питання ще чекає належного наукового обґрунтування. Саме життя поставило цю проблему й обумовило той факт, що дитячі будинки до 1952 р. стали своєрідним полігоном для апробації окремих форм і методів трудового навчання учнів. Ці питання регулювались спеціальними постановами Ради Народних Комісарів. Наприклад, 9 травня 1943 р. РНК Російської Федерації спеціальною постановою вимагала організувати шефство промислових підприємств з метою допомоги дитячим будинкам в обладнанні майстерень і організації "професійно-трудоного навчання вихованців". Крім цього майстерні планово забезпечували відходами виробництва. Постанова також забороняла передачу обладнання майстерень дитячих будинків іншим організаціям без дозволу Наркомосу. Цікаво, що в 1937 році така передача була обов'язковою.

Першого вересня 1943 р. РНК СРСР зобов'язувала організувати упродовж 1943–1944 рр. в усіх дитячих будинках майстерні (столярні, слюсарні, швейні, взуттєві, трикотажні та ін.) для трудового навчання вихованців. У якості інструкторів і майстрів трудового навчання в дитячі будинки направляли кваліфікованих робітників, яких прирівнювали до працівників ремісничих училищ. Поява в типових штатах дитячих будинків посади інструктора з праці засвідчувала певні зміни в освітній політиці [5, 355].

Відзначимо характерну особливість. Для річних звітів дитячих будинків була розроблена спеціальна форма А-5 (затверджена статуправлінням УРСР 19 вересня 1947 р №1143/91). Десятий розділ звіту передбачав інформацію про навчання дітей у майстернях і в сільському господарстві. Вимагалась інформація про назву майстерні і кількість дітей, які в ній навчаються, наявність підсобного господарства, галузі сільського господарства (городництво, садівництво, тваринництво, бджільництво). Архівні дані свідчать, що в окремих дитячих будинках Києва в 1947 році були швейні, кравецькі, столярні, поліграфічні та інші майстерні. Такі ж майстерні були поширені в інших регіонах України. У той же час значна кількість дитячих будинків не мала майстерень.

Аналіз різноманітних джерел дозволяє зробити висновок, що до 1952 року, коли з трибуни партійного з'їзду прозвучить ідея про повернення до політехнічної освіти, всі зусилля керівних органів були спрямовані на відбудову і нормалізацію діяльності системи народної освіти. Наприклад, 26 вересня 1949р. міністр освіти УРСР Г.Пінчук видав наказ про підсумки підготовки початкових, семирічних і середніх шкіл республіки до 1949/50 навчального року, в якому як велике досягнення відзначався той факт, що побудовано і введено в експлуатацію 726 шкіл, підприємствами обласного та місцевого підпорядкування і силами громадськості виготовлено 101 760 парт, 13 100 класних дошок, в більшості шкіл ліквідовано триміснє навчання [4, 419].

Відзначимо ще деякі специфічні особливості досліджуваного періоду. Відміна уроків трудового навчання в 1937 році, не зважаючи на протести Н.Крупської, не могла бути проведена без відома Й.Сталіна. Адже мова йшла про певний відхід від ленінських положень щодо методології радянської освіти. Офіційно проти ідеї політехнічного навчання ніхто не виступав. Тому постановка ідеї політехнізму в центр уваги в 1952 році на партійному з'їзді, очевидно, була санкціонована партійним лідером і дозволяла, не відмінюючи постанови 1937 року, поступово поліпшувати ситуацію. Ця проблема має ще один аспект. Відміна уроків трудового навчання ніколи не санкціонувалась офіційною постановою. Рішення приймалось нібито заступниками наркомів освіти союзних республік. Тому рішення партійного з'їзду в 1952 році і наступні реформи наче підправляли помилки міністерських чиновників.

Вищезазвана інформація дозволяє підтвердити, що час із 1937 до 1952 року був самостійним періодом в історії розвитку радянської системи трудової підготовки учнів, яка складалася з трьох субперіодів (1937–1941 рр.; 1941–1945 рр.; 1945–1952 рр.) [1].

На основі вищесказаного можна стверджувати, що в 1952 році почався новий період у розвитку системи трудової підготовки учнів. Спробуємо визначити його найхарактерніші ознаки.

1. Аналіз документів дозволяє зробити висновок, що новий етап в історії радянської школи був добре продуманий і спланований. Він принципово відрізнявся від "революційного романтизму" 20-х років. Чітко і послідовно партія ставила завдання про посилення

політехнічної підготовки учнів, введення в навчальні плани уроків трудового навчання, створення системи науково-методичного забезпечення та ін.

2. Хоча даний аспект вимагає додаткового опрацювання, можна погодитись із висновками, що партійні функціонери були добре обізнані із зарубіжним досвідом організації трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл. Це дозволяло приймати правильні рішення, шляхом порівняльного аналізу обирати перспективні напрями розвитку освіти.

3. Зміни в освітній політиці були викликані об'єктивними чинниками. Значні втрати населення в роки війни не дозволяли використовувати екстенсивні моделі розвитку економіки. Все очевидніше виникала потреба в робітниках, які б мали достатньо високу загальноосвітню підготовку і відповідний рівень професійної культури.

4. Для розвитку освіти в радянській державі завжди важливу роль відігравали політико-ідеологічні фактори. Рівень освіти населення був важливим показником розвитку будь-якої держави. Тому поступовий перехід до обов'язкової середньої освіти, а значить і значне зростання кількості випускників загальноосвітніх шкіл, обумовлювались змаганням між різними політичними системами.

Значне зростання кількості випускників загальноосвітніх шкіл при обмеженій можливості вступу у вищі навчальні заклади викликало необхідність практичної підготовки учнів для їх працевлаштування і зняття певної соціальної напруги. Ці кроки підкріплювалися і відповідною оплатою різних видів трудової діяльності, і визначеною спрямованістю пропагандистської діяльності засобів масової інформації.

Цікавою була проголошена у жовтні 1952 року на XIX з'їзді ВКП(б) мотивація наступних освітніх реформ. Офіційно були названі дві причини. По-перше, визнавалась необхідність подальшого підвищення соціалістичного виховного значення загальноосвітніх шкіл. По-друге, ставилось питання про створення умов вільного вибору професії випускниками шкіл. Суть змін не конкретизувалася. Був визначений лише основний пріоритетний напрям — здійснення політехнічного навчання в середніх школах і проведення заходів, необхідних для переходу до загального політехнічного навчання. Рішення партійних з'їздів не обговорювалися, їх виконували.

Підкреслимо ще одну принципову особливість. На XIX з'їзді ВКП(б) у 1952 році було поставлено питання про планомірне створення умов для поступового переходу до обов'язкової середньої освіти в наступній п'ятирічці.

Для розуміння змін в освітній політиці 50-х років, на нашу думку, потрібно мати на увазі три основні фактори. По-перше, складний процес десталінізації вимагав від нового керівництва змін у всіх ділянках суспільного життя, в тому числі і в освіті. Старі методи тоталітарного впливу рано чи пізно вичерпують свої можливості. Партійні лідери змушені були шукати нові форми стимулювання трудової активності мас. По-друге, економічне змагання між державами вимагало нових підходів до проблеми професійної підготовки молоді. По-третє, поліпшення економічної ситуації обумовило значне зростання кількості випускників загальноосвітніх шкіл, які поступали у вищі навчальні заклади і розпочинали трудову діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX — початок XX ст.). — К., 1997. — 173 с.
2. Історія України / Під ред. В.А.Смоля. — К.: Альтернатива, 1997. — 424 с.
3. Косик В. Україна під час другої світової війни. — Київ-Париж-Нью-Йорк-Торонто, 1992. — 729 с.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1989. — 574 с.
5. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917-1973гг./ Составители: А.А.Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И.Пузырев, Л.Ф.Литвинов. — М.: Педагогика, 1974. — 560 с.
6. Прибиткова І. М. Основи демографії. — К.: АртЕк, 1997. — 256 с.
7. Субтельний О. Україна: історія. — К.: Либідь, 1991. — 512 с.
8. Чорна книга України / Упоряд., ред. Ф.Зубанич. — К.: Просвіта, 1998. — 784 с.

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРОДНОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Декоративно-прикладне мистецтво стало об'єктом мистецтвознавчих та педагогічних студіювань з другої половини минулого століття. До ХХ ст. наука про декоративно-прикладне мистецтво зародилася й розвивалася, насамперед, у плані вивчення археологічних старожитностей, дослідження пам'яток минулого. Починаючи з середини ХІХ ст., об'єктом дослідження стають народні промисли. Прогресивна громадськість прагне зберегти їх безпосередньо у побуті, знайти шляхи підтримки кустарного мистецтва, що витіснялося капіталістичною промисловістю. Відбувається процес нагромадження фактологічного матеріалу, формування критеріїв наукової його оцінки.

Проведені дослідження, публікації цього періоду були присвячені, в основному, вивченню території, діалекту, фольклорному матеріалу. Народне мистецтво, народні промисли та їхній педагогічний потенціал залишалися поза увагою дослідників. І.Франко вважав, що такий стан справ пов'язаний з невідповідністю української інтелігенції до подібних досліджень. Він зауважував, що "перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчутти себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єданого організму" [4, 116].

Українські народні традиції, що виникли у давні часи, завжди виконували важливу педагогічну функцію, зокрема сприяли вихованню у дітей високої духовності, старанності, чесності.

У народознавстві прогресивні діячі культури й науки вбачали важливий засіб національного виховання молоді. І.Франко вказував, що краєзнавство у Німеччині, Данії, Швеції становить один із найважливіших предметів шкільного навчання. Кожна провінція має велику краєзнавчу літературу, яка дає змогу кожному детально познайомитись з краєм, його історією, пам'ятками. Вивчення та дослідження галицького краєзнавства розпочалось приблизно з 1870 року, правда, дослідження ці не завжди спиралися на правдиві цифри і не вичерпували теми навіть в окресленому обсязі. З усіх намічених тем для дослідження: історія політична, історія розвитку державних інститутів, історія наук та історія промислу, найслабше досліджувалось якраз останнє. З цією метою створюється спеціальна комісія у справах крайової промисловості, а при ній — бюро з промислової статистики, яким керував Т.Рутовський. Завдяки його старанням було видруковано низку цінних монографій про окремі галузі крайової промисловості (деревообробна промисловість та ткацтво), в яких на основі архівних і офіційних матеріалів зображено історію розвитку або занепаду народних промислів, статистику їхнього сучасного стану [4].

Важливе значення для вивчення проблем, пов'язаних із збереженням народного мистецтва та промислів, має дослідницька діяльність музейних, господарсько-кооперативних, етнографічних товариств, їхніх голів, президентів, магістратів на царині розвитку і розбудови народних промислів, їхньої культурно-економічної інфраструктури.

На початку ХХ ст. створюються окремі товариства, клуби, гуртки, які займаються питаннями збирання, зберігання декоративно-прикладного мистецтва та народних промислів, їхньою популяризацією. Це товариство і музей "Бойківщина" в Самборі (1928), "Верховина" в Стрию (1931), "Етнографічне товариство Подкарпатської Русі" в Мукачеві. Вони залучають до збору і вивчення пам'яток народної матеріальної та духовної культури багатьох представників передової інтелігенції. Важлива збиральницька, дослідницька діяльність у цих товариствах етнографів В.Кобільника, М.Скорика, Л.Дем'яна та ін. Невід'ємним компонентом науково-дослідницької діяльності вчених було вивчення психолого-педагогічної суті народних промислів, традиційності декоративно-прикладного мистецтва.

З метою збереження та вивчення народного мистецтва створюються приватні колекції вишивок, комплектуються збірки музеїв, що відкриваються в ряді міст України. Це музей художньої промисловості (1874) та етнографічний музей при Науковому товаристві ім. Т.Г.Шевченка (1895) у місті Львові. За активного сприяння таких культурних діячів, як